

Monografija

Veliki vidar – stoljeće Grigora Viteza

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 843561.

ISBN: 978-953-7210-62-5

Izdavač: Centar za izdavačku djelatnost Učiteljskog fakulteta Sveučilišta
u Zagrebu

Uredništvo: **Marina Protrka Štimec, Diana Zalar, Dubravka Zima**

Tajnica uredništva: Marina Gabelica

Lektorica: Jelena Vignjević

Likovno oblikovanje logotipa: Ivana Sudarević

Ilustracija: Ordan Petlevski

Adresa uredništva: Savska cesta 77, 10 000 Zagreb

Grafičko oblikovanje
i priprema za tisk: Marina Gabelica

Tisk: GRAFOMARK d.o.o.

Naklada: 500 primjeraka

Monografija

**VELIKI VIDAR –
STOLJEĆE GRIGORA VITEZA**

Marijana Hameršak

Institut za etnologiju i folkloristiku

Zagreb

ANTROPOLOGIJA, EKONOMIJA I *DJEČJE CARSTVO* – produkcija i recepcija bajki u međuraču

UDK 37:82.0-93

Pregledni rad

Polazeći od recentnih istraživanja djece i mlađih kao aktivnih subjekata i društvenih aktera, članak se usredotočuje na srodnna shvaćanja djece u okviru produkcije i recepcije bajki u hrvatskom kontekstu, a u razdoblju između Prvoga i Drugoga svjetskog rata. Nekoliko tada popularnih petparačkih nizova kojima su dominirale bajke, ali i tadašnja polemika o primjerenošti bajki djeci, kao i tijekom 1930-ih aktivan multimedijski projekt (radio, kazalište, novine) *Dječje carstvo*, u članku se analiziraju iz perspektive shvaćanja djece kao aktivnih subjekata. Klasna i rodna diferencijacija te hibridnost pritom se prepoznaju kao ključne značajke tih u međuraču aktualnih, dijelom tada i inauguiranih, predodžbi djece.

Ključne riječi: bajke, međuratna književnost i kazalište, djeca

Shvaćanja djece i mladih kao aktivnih subjekata i društvenih aktera u protekla se dva desetljeća iz antropoloških studija djetinjstva (usp. Hardman, 1973) prelilo i u područja poput sociologije djetinjstva, studija medija i srodnih područja (usp. Buckingham, 1993; Corsaro, 1988, James i Prout, 1990).¹ Prema toj, ne nužno posve novoj paradigmi,² djeca i mladi definiraju se kao „ne samo aktivni nego i društveno aktivni sudionici u pregovorima s drugima (odraslima i djecom) u zajedničkim događanjima koja su temelj zajedničke kulture“ (Eder i Corsaro, 1999: 520). Interes za djecu kao aktivne društvene subjekte, a ne tek biološki determinirane pojedince, u novom je tisućljeću zahvatio i druga istraživačka polja poput proučavanja dječje književnosti ili povijesti djetinjstva. Autobiografski diskursi o djetinjstvu (usp. Maynes, 2008), primjeri iz povijesti dječjeg čitanja (usp. McDowell, 2009; Sánchez-Eppler, 2008) pa i sam pojam dječje književnosti (Rudd, 2005) u tom se metodološkom i epistemološkom okružju promatraju i interpretiraju kao prakse, a djeca kao aktivni subjekti. Tragom tih istraživanja i pristupa, u nastavku ću nastojati očrtati obrise produkcije i recepcije bajki u Hrvatskoj u razdoblju između Prvog i Drugog svjetskog rata. S obzirom da ću se pritom zanimati tekstovima za djecu i o djeci, a ne dječjim tekstovima, u radu se neće raspravljati o djeci kao o aktivnim subjektima, nego o predodžbama djece kao aktivnih subjekata. Ne gajim, dakako, iluzije da bi uvid u dječje tekstove u užem smislu omogućio autentično historiografsko posredovanje dječjih praksi i iskustva, ali vjerujem da bi istraživanje te razine polučilo drugačije naglaske i zaključke od onih koji slijede u ovom radu.

Pobliže, krećući se tekstovima za djecu i tekstovima o djeci, u radu ću se, s jedne strane, baviti idejama djetinjstva u području popularne međuratne dječje literature, a s naglaskom na njezinu distribuciju i predodžbama djece kao aktivnih subjekata. S druge strane, u raspravama o djeci i u bajkama iz razdoblja međurača izdvojiti ću istovrsne i njima suprotstavljene predodžbe djetinjstva. Konačno, iz iste ću perspektive predstaviti multimedijijski projekt (radio, kazalište, novine) *Dječje carstvo* iz 1930-ih godina u kojem su djeca sudjelovala ne samo kao potrošači i primatelji (čitatelji, gledatelji) nego i kao proizvođači i pošiljatelji (priповjedači, recitatori, glumci, plesači, pisci i dr.).

Bajke u prodaji

Bajke su se u hrvatskom kontekstu počele objavljivati u knjigama i časopisima za djecu tek u drugoj polovici 19. stoljeća. No, iako su već krajem 19. stoljeća bile makar kratko prepoznate kao relevantan žanr dječje, doduše primarno popularne književnosti (usp. Hameršak, 2011), one su se u hrvatskom kontekstu profilirale u egzemplaran dječji žanr tek u razdoblju između Prvog i Drugog svjetskog rata. U tom su razdoblju, naime, bajke zavladale ne samo popularnom dječjom književnošću nego i dječjom popularnom kulturom, ali i žuštrim raspravama o djeci i dječjoj književnosti.

Ostanimo za početak u području knjiga i književnosti, odnosno, u iznimno raznovrsnoj i razgranatoj produkciji bajki u međuraču. Osim u domaćim i prijevodnim zbirkama bajki za djecu

1 U radu razrađujem teze koje sam izložila u članku "Imeti svojo pravljico: Vpliv otroka na produkcijo in recepcijo hrvaške pravljice v prvih desetletjih 20. stoletja". *Otok in knjiga* 83: 169–178.

2 Za kritički pregled radova unutar "nove" sociološke i antropološke paradigmе u proučavanju djece i djetinjstva vidi članak Patricka Ryana (2008).

koje su se objavljivale i u prethodnim desetljećima (usp. Crnković i Težak, 2002), počevši od 1879. godine i *Narodnih priповiedaka* Mijata Stojanovića, bajke su u međuraču nakon duljeg zatiska osvojile i dječje slikovnice (usp. Batinić i Majhut, 2001: 90–94). Odnosno, kako je to s vjerojatno ipak ponešto pretjerivanja opisao Mato Lovrak u intervjuu za časopis *15 dana*, „u novije vrijeme postade upravo 'moderno' izdavati knjige [bajki] za djecu. Centrumi, provincijski gradovi, svaka jača izdavačka knjižara, te gotovo sva izdavačka poduzeća izdaju godišnje po jednu ili dvije takve knjige“ (Lovrak, 1933: 161). Lovrak je pritom osim već spomenutih zbirki i slikovnica obuhvatio i tada pokrenuta jeftina, kiosk izdanja bajki, odnosno, periodičke nizove za djecu na koje je nedavno prvi upozorio Berislav Majhut (2005: 349–353), a o kojima je detaljnije pisao u radu s Dinom Franić (2009). Ti u literaturi još uvijek nedovoljno poznati i obrađeni nizovi od posebne su važnosti za razumijevanje veze između međuratne produkcije bajki i predodžbi djece kao aktivnih subjekata.

Koliko je danas poznato, najstariji od tih nizova, niz *Tako Vam je bilo nekoć* (*Tako Vam je nekoć bilo*), počeo je 1919. objavljivati koprivnički nakladnik Vinko Vošicki. Gotovo desetljeće kasnije na tržištu su se pojavili i drugi nizovi, točnije, čak četiri niza. Najstariji među njima, vezan prema Majhutu uz 1927. godinu, pokrenuo je Nakladni zavod *Neva*. Taj niz, naslovjen *U dječjem carstvu* objavljivao je „u svescima od 16 str. bajke i priče za djecu za samo 0,50 din. No, bitna novost koju donosi niz *U dječjem carstvu* leži zapravo u sljedećem; da knjižare ne bi imale pravnu osnovu tražiti zabranu prodaje zapravo knjižarske robe putem trafika, niz je dobio nadnaslov *Širom svijeta: zabavni tjednik*, čime ističe svoju periodičnost (izlazi svake subote), a time i pravo da bude legalna roba koja se može prodavati putem trafika“ (Majhut, 2008: 185).³ Godinu dana kasnije, dakle, 1928. zagrebački nakladnik Stjepan Kugli pokrenuo je niz *Priče dječadi Nike*, sljedeće su godine Zabavne novine započele objavljivanje niza *Carstvo priča*, a Pučka nakladna knjižara od 1930. objavljuje *Priповјести за djecu*. Svi spomenuti periodički nizovi objavljivali su se dulje od godine, a dva grafičkom opremom ipak nešto ambicioznija niza, *Tako Vam je bilo nekoć* i *Priče dječadi Nike*, čak i više od desetljeća.

Nizovi *Tako Vam je bilo nekoć*, *Carstvo priča* i *U dječjem carstvu* već su u svojim naslovima referirali na stalna mjesta bajki navodeći s pravom čitatelje na zaključak da su upravo bajke dominirale njihovim minijaturnim, vizualno neuglednim i na jeftinom papiru otisnutim svescima. Niz *Priповјести за djecu: najljepše dječje priče* također je objavljivao pretežito bajke, dok se od 49. sveska nije preusmjerio na romane u nastavcima (usp. Majhut 2008: 185). Slično tomu prvi i posljednji svešići *Priča dječadi Nike* bili su, kako su to u pomnoj analizi tog niza pokazali Franić i Majhut (2009: 148–149), također orijentirani na bajke.

U spomenutim međuratnim nizovima objavljivali su se, sudeći prema sižeima i likovima, uglavnom prijevodi bajki. Bajke poznate iz hrvatskih ili srpskih zbirki navodno narodnih priča nalazimo tek u nekim svescima *Priča dječadi Nike*, kao i *U dječjem carstvu*, nizu koji je iz očitih marketinških razloga, apelirajući pritom na predodžbu o domaćim narodnim bajkama kao neupitnom kulturnom i nacionalnomobilizacijskom kapitalu, u četvrtom godištu s naslovnicе

3 Za razliku od drugih nizova o kojima pišem, u niz *U dječjem carstvu*, odnosno, *Širom svijeta: zabavni tjednik*, imam samo djelomičan uvid. Od cijelog niza u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu dostupni su, koliko sam uspjela utvrditi, III. i IV. godište prve serije (1929. i 1930.) te druga serija s izmjenjenim naslovom *U dječjem carstvu*, prema podacima pribilježenim na primjercima sačuvanim u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, pokrenuta 1931. godine.

poručivao: „Djeco! Čitajte naše narodne priče!“ čak i kad je iza naslovne stranice slijedila priča „Afričko zlato“.

Za raspravu o predodžbama djece kao aktivnih subjekata važno je zadržati se na recepciji spomenutih, bez vrijednosnog naboja riječi, petparačkih nizova. O njoj vrlo slikovito svjedoče sljedeće riječi folkloristkinje Maja Bošković-Stulli:

To se kroz maglu sjećam da sam kao dijete čitala – bila je jedna biblioteka koja se zvala *Tako Vam je nekoć bilo*, to se ovako prodavalno na kioscima svaki tjedan, to su bile neke jeftine brošurice, ne znam jesu li uopće sačuvani primjerici. To sam ja jako gutala. I to su bile bajke i znam da je bila tamo bajka o sivom vuku. [...] To su mi valjda kupovali. Bila sam još i manja. To su mi kupovali. Ne znam, možda sam i sama platila. Ne sjećam se samo znam da sam to jako, jako gutala svaki tjedan. To se zvalo: *Tako Vam je nekoć bilo*.⁴

Dječja književnica Andelka Martić vrlo slično opisuje isti niz:

Rijetko bih od nekoga dobila dinar ili pedeset para i ja sam ih štedjela kako bih mogla kupiti male, na novinskom papiru otisnute, neuvezane sveštiće s naslovom “Tako vam je bilo nekoć”. Čuvala sam ih kao najmilije blago (Martić, 1997: 1301).

U sjećanjima Maje Bošković-Stulli i Andelke Martić jasno se izdvaja nekoliko ključnih mesta recepcije ovih sveštića: emocionalni angažman čitatelja, distribucija usmjerena na djecu i s time povezana iznimno niska cijena. Godine 1931. za cijenu jednog bijelog kruha (usp. tablicu u Kolar-Dimitrijević, 1973: 291) moglo se, naime, kupiti jedan do osam sveštića, ovisno o kojem se nizu od gore spomenutih radilo. Kako to ističu Majhut i Franić, sveštići se djeci nude na kioscima i

...sada prvi put nema posrednika između nakladnika knjižara i njegova dječjeg čitatelja. Za cijenu jednaku trećini cijene dnevnih novina (tj. za pola dinara) nakladnici poput “Neve” ili “Pučke nakladne knjižare” svaki tjedan izdaju po jedan svezak. **Knjiga se našla u financijskom dosegu djeteta, čime je dobila posve novog kupca** (Majhut i Franić, 2009: 149–150; usp. Majhut, 2008: 184–185, istaknula M. H.).

Time je uzdrman dotadašnji poredak distribucije dječjih knjiga koji se, kako to sugerira i navod, temeljio na trokutu: autori (učitelji) i nakladnici – posrednici (učitelji, iznimno roditelji) – dječji čitatelji. Kako je to u osnovi točno, ali za njanse i rubna desetljeća ipak nedovoljno precizno primijetio još Milan Crnković (1978: 160), devetnaestostoljetnu hrvatsku dječju književnost proizvodili su (uređivali, pisali, prevodili i dr.) primarno učitelji i katehete. Oni su ujedno bili i ključni posrednici budući da su u 19. stoljeću škole, odnosno, institucije školskih knjižnica i nagradnih knjiga, koje su se najčešće dodjeljivale darovitim učenicima o Božiću i Uskrsu, bile temeljni diseminacijski mehanizmi dječjih knjiga i časopisa. Do promjene dolazi oko 1880. kada se tiska nekoliko nizova više ili manje bogato ilustriranih knjiga, mahom bajki, s kojima su roditelji promaknuti u posrednike između autora (u ovom slučaju ne ujedno i učitelja), nakladnika i dječjih

⁴ Audio zapis i transkripcija intervjua s Majom Bošković-Stulli dostupni su u Dokumentaciji Instituta za etnologiju i folkloristiku (IEF CD 807–808). U uvodu svoje rukopisne zbirke *Folkorna građa okolice Lovinca u Lici* (1955) koja je također pohranjena u Dokumentaciji Instituta za etnologiju i folkloristiku (IEF rkp. 180) Maja Bošković-Stulli također spominje da je u djetinjstvu čitala sveštiće niza *Tako Vam je bilo nekoć*. Poistovjećujući sve nizove upravo s onim kojega je sama čitala i otkrivajući time emocije uključene u prva čitateljska iskustva, Bošković-Stulli u uvodu piše da je jedan od njezinih pripovjedača, Ilija Zubčić, čitao “ranije neke priče što su mu izlazile u svescima /ja se iz djetinjstva sjećam neke takve kolekcije, mislim da je to ona što je izlazila pod nazivom ‘Tako vam je nekoć bilo’”.

čitatelja (usp. Hameršak, 2011: 147–153). No, kao što je već spomenuto, tek je sa sveštićima bajki objavljenim u nizovima iz međuratnog razdoblja afirmiran izravan odnos između nakladnika i čitatelja, pri čemu su djeca promovirana u autonomne čitatelje, ali i autonomne potrošače, odnosno, iz nakladničke perspektive, u ekonomski aktivne subjekte.⁵

Doduše, nisu se svi petparački nizovi obraćali izravno djeci. Dio ih je s ciljem maksimalizacije profita apostrofirao istodobno i djecu i posrednike (roditelje ili učitelje) i to kao dvije autonomne ciljane skupine. Tako su recimo pojedini sveštići niza *Širom svijeta (U dječjem carstvu)* u četvrtom godištu paralelno oslovljavali izravno djecu: „Djeco! nikakve igračke ne primajte na dar. Za poklon tražite samo naše oblubljene priče!“, dok su se drugdje u istom svesku obraćali roditeljima:

U dječjem carstvu krasne narodne priče, najljepše štivo za naše mlade čitaoce. Priče su birane iz samog naroda, što je jamstvo da su doista odgojne i potrebne svoj mladeži. Priče izlaze redovito dva put na tjedan a stoje 50 para. Naročito se preporučuju do sada izašla 64 sveska kao dar dobroj djeci prigodom rođendana, imendana, dobrog učenja ili praznika itd.⁶

Najzanimljiviji oblik dvostrukе interpelacije svakako je uvodni tekst u drugu seriju istog niza (1931), koji se na rubovima, uvodu i završetku obraćao djeci dok je ustvari iznosio argumentaciju relevantnu za roditelje:

Djeco! Sa ovim brojem započinjemo novu seriju biranih priča za vas malene. Da i Vašem ukusu udovoljimo znatno smo dotjerali vanjsku opremu, zamjenili [!] smo prijašnji novinski papir za finiji, a i slike ćemo stavljati u naredne brojeve. Izbor samih priča pako povjerili smo iskusnim pedagozima, kojima je jedino stalo da vam pruže lijepo štivo. Zato molite vaše drage roditelje, da vam ne uskraćuju užitak čitanja ovih lijepih priča.

Za razliku od *Širom svijeta (U dječjem carstvu)* koji se dakle osim djeci istodobno obraćao i roditeljima, nizovi *Priče djeđa Nike* i *Tako Vam je bilo nekoć* istodobno su apostrofirali djecu i učitelje, što se može objasniti razlikom u distribucijskim kanalima na koje su se ovi nizovi oslanjali. Kako su to Berislav Majhut i Dina Franić (2009: 149) pokazali, *Priče djeđa Nike* i *Tako Vam je bilo nekoć* prepostavljali su distribuciju preko kioska i usmjerenu primarno na djecu, ali i distribuciju u obliku nagradnih knjiga u kojoj su škola i učitelji imali ključnu ulogu.⁷ Iako, prema navedenim autorima kontradiktoran oblik diseminacije knjiga, on je, čini se, ipak vrlo dobro funkcionirao u praksi. Na taj zaključak upućuje, recimo, bilješka folkloristkinje Ljiljane Marks u zbirci usmenih priča iz Šaptinovaca prema kojoj je njezin najbolji kazivač (rođen 1914), među svojim najdražim knjigama imao i sveštić iz niza *Tako Vam je bilo nekoć* koji je u školi dobio kao nagradnu knjigu (1974: 107).⁸ Uz već spomenute, postojao je i treći, poštanski, oblik distribucije tih i sličnih sveštića. Svaki sveštić *Pripovijesti za djecu* ili niza *U dječjem carstvu*

⁵ Hrvatski su nakladnici za djecu tijekom 1930-ih sustavno provodili ankete čitatelja (usp. Batinić, 2004: 25–26; Lovrak, 1934: 275; Lovrak, 1938: 465) S obzirom da su se ankete provodile s ciljem da se produkcija uskladi s očekivanjima čitatelja, one pokazuju da su u danom razdoblju djeca bili prepoznata kao relevantni subjekti osim na višim razinama: distribucijskoj, ali i produkcijskoj razini.

⁶ Odnosno: “Naše zanimljive i oblubljene priče nemaju nigdje premca u cijelom svijetu i zato se preporučuju same, za najljepše prigodne darove dobroj i poslušnoj djeci” (usp. god 3. sv. 75.).

⁷ Zahvaljujem Sanji Lovrić na sugestiji o mogućim modusima distribucije ovih nizova izvan urbanih središta.

⁸ Rukopis zbirke Ljiljane Marks pohranjen je u Dokumentaciji Instituta za etnologiju i folkloristiku (IEF rkp. 930).

imao je, recimo, u gornjem ugлу naslovnice i oznaku „Poštarina plaćena“, odnosno, „Poštarina plaćena u gotovom“ što znači da su sveščići toga niza imali istu cijenu za čitatelje u gradu, kao i za čitatelje na selu. No, s obzirom na čitateljske prakse i položaj djece na selu, tadašnje ekonomske prilike, ali i oskudne tijekove novca na selu općenito, može se pretpostaviti da su ti sveščići unatoč „plaćenoj poštarini“ ipak bili uglavnom cjenovno nedostižni za seosku djecu. Utoliko se bez pretjeranih ograda može zaključiti kako je upravo distribucija putem institucije nagradnih knjiga omogućila da naslovi objavljeni u jeftinim nizovima stignu i do one djece koja su živjela izvan urbanih središta i za koju je i nekoliko dinara bio prevelik iznos.

Dvojna, ujedno i na djecu kupce i na odrasle (roditelje ili učitelje) usmjerena distribucija pojedinih nizova sugerira da je shvaćanje djeteta kao autonomnog kupca u razdoblju o kojem je riječ bilo u „eksperimentalnoj fazi“. Drugim riječima, istodobno obraćanje djeći i odraslima (roditeljima ili učiteljima) pokazuje da je nova koncepcija djetinjstva izrastala na temeljima aktualnog sustava, dakle, ne kao alternativa postojećim koncepcijama, nego kao njihov odvjetak.

Rasprave u raspravi

Rasprave o vrsti, smislu i svrsi dječje književnosti u hrvatskom se kontekstu mogu pratiti od početaka sustavne produkcije dječje književnosti (usp. Filipović, 1850; Tomić, 1866; Vranić, 1796). No, bajke su, uz tek jednu iznimku (Klaiber, 1884), dugo bile izvan fokusa tih rasprava, da bi u 1930-ima s obzirom na produkcijski zamah posve očekivano postale njihovom okosnicom. U žustroj i cijelo četvrtu desetljeće dugo raspravi sudjelovalo je na desetke kritičara, pedagoga i komentatora te cijeli niz stručnih, ali i popularnih časopisa, od kojih su neki, poput *15 dana, Učitelja, Savremene škole* odnosima bajke i dječje književnosti posvetili i nizove članaka ili tematske blokove.

Ekonomski *ratio* kojim su djeca u kontekstu petparačkih nizova bajki promovirana u autonomne subjekte, sasvim očekivano prepoznaće se i u raspravi o bajkama. Posvjedočujući da je recepcija bajki početkom 1930-ih bila neraskidivo vezana uz pojmove kupovine i potrošnje, Mato Lovrak je u svojem prvom članku (1932) protiv bajki pitao djecu: „Hoćemo li i dalje **kupovati** bajke?“, dok je u intervjuu iz 1933. godine govorio o *kupcima* (roditeljima) te djeci *potrošaćima*. Kritika se pritom nije svela tek na poziv na bojkot kupovine bajki. Tadašnja velika ekonomska kriza i od nje neodvojivo preslagivanje društvenih vrijednosti i prioriteta toliko su duboko proželi raspravu o statusu bajke kao dječjeg žanra da su čak i načelno antireformatorski usmjereni zagovornici bajki, doduše rijetko, upozoravali na društvenu nejednakost, iznoseći argumente poput onog:

...da je bezobzirni industrijalni spekulant [Sinclairov Jed Rusher] mogao izrasti samo iz hipokritički puritanske sredine, u kojoj se nijesu čitale bajke o kolibi od medenjaka, ali se zato oštro pazilo da li je čovjek član baptističke ili metodističke crkve (Medanić, 1934: 4).

Protivnici bajki, ujedno i zagovornici socijalne i angažirane dječje književnosti, sasvim razumljivo su znatno češće isticali ekonomsku i posljedično klasnu dimenziju svoje kritike bajki. Ta je dimenzija, dapače, bila ključna u njihovoј kritici. Lovrak je, recimo, naglašavao da su djeca „živi stvorovi nezaposlenih činovnika i radnika. Ta djeca ne će prihvati izmišljene ‘krute careve’ i ‘uklete kraljevne’“ (Lovrak, 1933: 163). U nešto široj elaboraciji Stjepana Kranjčevića ovaj je

argument prerastao u tezu da tadašnje vrijeme zahtijeva:

...borce za bolji život na zemlji, pa nova dječja književnost mora sebi staviti zadaćom, da u djeci uzgoji stvaralačku aktivnu osobnost, čovjeka samostalna, značajna, čovjeka, koji ne samo da ima *svoje* uvjerenje, nego koji je spreman u svakoj zgodbi to uvjerenje braniti i obraniti. Nijesu nam više potrebeni robovi, nego dječa, koja umiju realistično misliti, koja su sposobna za kolektivnu i aktivnu borbu (Kranjčević, 1933: 305).

Na odbacivanje bajki pozivalo se dakle polazeći od shvaćanja djece kao aktivnih subjekata.

Pri kraju razdoblja, neposredno pred Drugi svjetski rat žanrovska se logika i na produkcijskoj razini povezala s ekonomskom i klasnom, kako to dobro ilustrira odlomak iz jednog drugog Kranjčevićeva teksta.

Svi oni, koji se s tolikom upornošću zalažu za bajke, priče s čarobnim prstenjem i kamenjem, s začaranim i nezačaranim kraljevićima kraljevnama, s prinčevima i bogatašima, svi se oni boje, da bi narod prestao puniti torbe onim, kojima se one nikad ne prazne, kad bi jednom shvatio da društvo ljudsko ne uređuju neke nadnaravne sile, nego da ga uređuju ljudi sami i to tako, kako koristi onima, koji su vještiji i okretniji. A šačica ljudi, koja danas posjeduje vječno punu i neispaznjivu torbu, nastoji kod većine ljudi stvoriti ne samo misao o tom, da tako treba da bude i da će tako ostati, nego i uvjerenje da je to – posvema pravedno. Jer – konačno – svatko može do toga doći: neka samo poradi, pa će imati! malo pustolovine, malo špekulacije, malo otimačine i eto bogatstva za muškarca; djevojci je još lakše: njoj treba tek nešto ljepote, koja skupocjena haljina i koji nakit i eto ti princa ili bogataša, kako dolazi po svoju ljepoticu (Kranjčević, 1938: 516).

Dok su, dakle, protivnici bajki ustrajali na poimanju djece kao aktivnih subjekata te na promjenjivosti društvenih odnosa, zagovornici bajki pozivali su se na tada aktualne antropološke, psihologische i biologische znanstvene teorije, odnosno, na navodno znanstveno potvrđenu prirodnu, nužnu povezanost djece i bajki. Pritom je ključno argumentacijsko mjesto bilo dano tzv. rekapitulacijskoj teoriji koja je u Hrvatskoj predstavljena početkom 20. stoljeća (usp. Dürr, 1911: 196; s. n., 1916: 73–74).⁹ Teza je bila da pri raspravi o bajkama kao o dječjem žanru treba:

...imati na umu, da je ontogeneza skraćena rekapitulacija filogeneze, t. j. da dijete u svom razvitku ukratko prelazi one stadije, koje je i čovječanstvo prešlo u svome razvitku. Tome je dokaz i taj, što malo dijete prevrne stolac, pa zajaši na nj i tjeri ga kao da je konj, imitirajući pritom onomatopejski njiskanje konja. Bilo bi protivno svim psihološkim principima, kad bi stariji silom uzeli tom djetetu stolac, dokazujući mu, da to nije konj, nego običan stolac. Ovaj malo drastičan primjer pokazuje, kako bismo krivo učinili, kad bismo tom istom djetetu umjesto bajki počeli priopovijedati, kako susjedov sin nema što da jede, jer su mu roditelji rano umrli, ostavivši ga neopskrbljenog na svijetu (Peroš, 1937: 243).

Vrlo slično pisali su i drugi zagovornici bajki u tom razdoblju (usp. Božićević, 1937: 126; Medanić, 1934), između ostalih i Ljudevit Krajačić prema kojemu:

Dijete bez priče jednako se ne dade zamisliti kao i narod koji u svome primitivnom razvijanju ne bi imao priču. I narod nije odjedared postao kulturni i strogo realan i on je

⁹ Kulturne faze ljudskog roda su, prema ovoj teoriji, „funkcionalno povezane s biološki fiksni fazama sazrijevanja pojedinaca. Te faze ponavljaju, u malom, mentalne kapacitete u skladu s hijerarhijom kulturnih faza“ (Jahoda, 2002: 18).

prošao svoje djetinjstvo duševno, pa mu dijete bezuvjetno u svome razvijanju umnomo i duševnome mora slijediti (Krajačić, 1933: 131).

Slijedom dakle teze da je ontogeneza rekapitulacija filogeneze, a bajke, terminologijom evolucijske antropologije, prežitci iz najdavnijih dana čovječanstva, zagovornici bajki su ustajali na njihovom statusu neizostavnoga dječjeg štiva. Gledište je bilo da „kulturno historijski stupnjevi u životu čovječanstva, a napose u životu jednog naroda nisu samo filozofska bajka. Oni su stvarnost preko koje se ne smije samo tako olako proći“ (Božičević, 1937: 126). Ova u međuvremenu odbačena teorija, utemeljena na doduše i danas valjanom uvidu da „se karakteristike koje su zajedničke većoj životinjskoj grupi obično u embriju razvijaju prije specifičnih značajki“ (Jahoda, 2002: 18), perpetuirala se tijekom 1930-ih kao neupitna danost u osloncu na tada također aktualno shvaćanje odnosa između znanosti i djece općenito. Radi se prema Hughu Cunninghamu o shvaćanju

...koje je bilo na vrhuncu krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Znanost, tako se smatralo, poboljšat će životne šanse djece. Što više znanost će pomoći razotkriti misterije dječjeg uma, izmjeriti inteligenciju djece, majke podučiti kako da odgajaju djecu i dati smjernice za djecu s poteškoćama u razvoju (Cunningham, 1995: 165).

Zagovornici bajki nerijetko su se, osim na rekapitulacijsku teoriju, pozivali i na teorijske i eksperimentalne uvide suvremene psihologije. „Ne preostaje nam drugo, nego da proučimo dječju psihu, da vidimo što ona hoće, pa da prema tome udesimo izbor knjiga, koje ćemo im pružati“ (s. n., 1912: 122). Polazeći od znanstvenih teorija, vlastitih empirijskih uvida i eksperimenata (u terminologiji Josipa Bauguta, 1938) zagovornici bajki inzistirali su na tezi da djeca različite dobi imaju različite potrebe te da su djeca do šeste godine (ili neke druge godine, ovisno o autoru ili interpretaciji) predestinirana za bajke (usp. Baugut, 1938: 277–278; Božičević, 1937: 127–128; Brgić, 1937: 72–73; Peroš, 1937: 245–247; Popović, 1935: 497). Riječima suvremenika: „Da se vidi, u koje doba dječjeg razvitka treba dati djeci pojedine knjige na čitanje, treba sve to podijeliti prema pedagoškim i psihologičkim principima“ (Peroš, 1937: 244). Pritom se doduše isticalo „da i u tome ima više različitih naziranja, pa se nekoja od tih često uvelike razlikuju jedno od drugog“ (Peroš, 1937: 244), no ta se „naziranja“ nisu odbacivala u potpunosti. Sva ona su, međutim, u narednim desetljećima doživjela svoju kritiku te se danas, poput rekapitulacijske teorije, i dobna diferencijacija djece, pa tako i djece čitatelja također prepoznaje kao kulturni i društveni konstrukt (Jenks, 1996: 36–43).

Za raspravu o shvaćanju djece kao aktivnih subjekata važno je uočiti da je za zagovornike bajki čitanje ili slušanje bajki bilo „fiziološka potreba dječjeg organizma“ (Cvrlila, 1937: 109), neovisna o društvenim odnosima, pregovorima i osobnim aspiracijama. Riječu, dječja je mašta, kao i druge navodno specifične dječje osobine, u skladu s doživljajem djece kao bića koja prelaze iz jedne u drugu razvojnu fazu i/ili kao umanjenih „divljaka“, u diskursu zagovornika bajki funkcionalala kao puki izraz prirodnog poretka stvari. Nasuprot tome, protivnici bajki smatrali su „da je pogrešno i posve uzaludno rezultatima psiholoških i pedagoških anketa, makar to bilo i najpouzdanije, sugerirati piscima kako će za djecu da pišu“ (Lovrak, 1938: 467). Oni su, kako je već spomenuto, smatrali da je bajke potrebno protjerati iz suvremene dječje književnosti, jer su one u raskoraku sa suvremenim društvenim kretanjima i tehnološkim napretkom.

Danas mali đačić seoske osnovne škole sudjeluje na skupštinama zemljoradnički zadruga slušajući s interesom rasprave. On polazi na predavanje o tuberkulozi. Njemu iznad glave briji aeroplanski. Zovu ga i na poduku kako će se obraniti od zagrušenja otrovnim gasom iz neprijateljskih aeroplana! Dakle, u tom vremenu stvarnog života, u tom tempu, prkosno i dalje slaviti nemoguću ‘baku što priča unučadi’ bajke o nemogućim osobama i zbivanjima, absurd je i spada u muzej za starine [...] (Lovrak, 1933: 161).

Đačić o kojem piše Lovrak više ne polazi školu “u kojoj djeca pasivno sjede i primaju sve gotovo što im se predaje. Škola postaje zračnom i svjetлом radionicom, u kojoj djeca **aktivno** i što je više moguće sama rade: ispituju, pronalaze i dolaze do istina, a nastavnik nastoji da bude njegova pomoć minimalna“ (Lovrak 1934: 271, istaknula M. H.). Nešto preciznije:

Razred tradicionalne škole, pun nepomične i nijeme djece, pretvorio se u radnu zajednicu, u kojoj se djeca slobodno kreću, pitaju, predlažu tj. zaposleni su im aktivno u radu organi, osjetila, volja, srce i osjećaji. [...] Fantastična priča ili epos mogao se je prodavati mladeži u prastaroj školi, gdje je glavni posao bilo pusto memoriranje, a ne kritičko razmatranje (Lovrak, 1934: 271).

S druge strane, Lovrak je poput svojih oponenata također posezao za empirijskim potvrdoma svoje teze te je, pozivajući se na zapažanja o svakodnevnom ponašanju djece (prijevjetačkim praksama, likovnom izražavanju i dr.) i na dječju kritiku bajki u eksperimentalnim situacijama (vođenom razgovoru s djecom), tvrdio je da su bajke nezanimljive suvremenoj djeci (Lovrak, 1932, 1933, 1938).¹⁰ Lovrakova koncepcija djetinjstva nije bila imuna ni na determinističke, kao ni na poučavateljske tendencije.

Dajmo djeci knjige sa sadržajem iz realnog života svakidašnjice, koji obrađuje probleme od interesa za djecu i koji će pomoći da ih uzgoji pozitivnim tipovima u ljudskom društvu. Neprirodno je hraniti djecu prekrasnim lažima (Lovrak, 1933: 161).

No, djeca su u njegovoj, kao i srodnim elaboracijama bila prvenstveno aktivni i kritički subjekti kojima je stoga trebalo ponuditi realističku i kritičku dječju književnost, a ne bajke. Navedena proturječja njegove elaboracije pokazuju pak da je hibridnost, kao i u slučaju petparačkih nizova bajki, bila temeljno obilježje tada inauguiranog shvaćanja djece kao aktivnih, a ne tek nedoraslih pojedinaca.

Bajke u izvedbi

Bogata petparačka produkcija bajki i rasprava o bajkama odvijala se istodobno s usponom *Dječjeg carstva* (Zagreb, 1935. – 1941.), dječjeg udruženja i razvedenog dječjeg multimedijalnog projekta koji je obuhvaćao redovite radijske emisije, djelovanje udruge, glasilo udruge i srodnih udruga, kazališne predstave u produkciji udruge, različite grupe (plesna, harmonikaška i dr.), kino projekcije itd.

¹⁰ Zagovornici bajki također su, premda doduše rijetko, svoju argumentaciju temeljili na izravnom promatranju djece u svakodnevnim (Medanić, 1934) i eksperimentalnim situacijama (Brgić, 1937: 72–73). Pritom je interes za dječje prakse imao samo ornamentalnu funkciju. On nije kao kod Lovraka bio osnova za izvedbu zaključaka, nego sredstvo za potvrdu unaprijed utvrđenih stavova.

Dječje carstvo, riječima Antonije Bogner-Šaban:

...nastaje u godinama kada u većini hrvatskih gradova zamiru već uznapredovala dječja kazališta, bilo ona lutkarska ili pak ona posvećena predstavama u kojima djeca nastupaju kao glumci. Tada se u Zagrebu 1935. stvara Dječje carstvo kao poluprofesionalna udruga, koja u svoju cjelinu skuplja ne samo dotadašnje zasade s ovog područja nego ih grana i na medije u kojima nije zastupljena dječja umjetnost niti se djeca pojavljuju kao izvođači (Bogner-Šaban, 1994: 117).

Polazeći iz teatrološke perspektive citirana autorica početak *Dječjeg carstva* vezuje uz 1935. godinu kada znameniti glumac i redatelj Tito Strozzi pokreće kontinuirane radijske emisije za djecu u kojima je iza pseudonima Car Pričalo iz tjedan u tjedan dodavao „novi podatak, nemametljivo pletući priču o svome dvoru, njegovu izgledu i veličini, pozivajući vjerne sljedbenike da ga posjete u vrijeme emisije, a ako se odvajaže, mogu se i sami iskušati pred mikrofonom“ (Bogner-Šaban, 1994: 118). Početci *Dječjeg carstva* mogu se, štoviše, pratiti još dalje u prošlost, sve do 1931. godine kad su Strozzi i budući Veliki vezir *Dječjeg carstva*, redatelj i pisac Mladen Širola, sklopili ugovor s Hrvatskim narodnim kazalištem o pokretanju kontinuirane kazališne produkcije za djecu. Još iste godine postavili su, kako iscrpno navodi Antonija Bogner-Šaban (1994: 121–122), igrokaze: *Pismo svetom Nikoli, Snjeguljica, Crvenkapica*, a sljedeće godine *U carstvu patuljaka, Čarobna frulica, Izgubljeni kraljević, Kraljica lutaka*. Većinu predstava režirao je Mladen Širola u Malom kazalištu u Frankopanskoj ulici, u zgradи današnjeg Dramskog kazališta Gavella, a neke od ovih predstava održale su se na repertoaru tijekom cijelog trećeg desetljeća. One su, ističe autorica „okupile malen, ali stalni broj profesionalnih glumaca – Micika Žličar-Deželić, Martin Matošević, Marica Lubajeva, Gizela Huml, Ante Šoljak, Lucija Ožegović – od kojih će poneki ostati vjerni i Dječjem carstvu, kad u svoje ruke izvedbu potpuno preuzmu djeca, a samo poneke uloge budu povjerene odraslima“ (Bogner Šaban, 1994: 122). Na formalnoj je razini, međutim, *Dječje carstvo*, u smislu dječjeg udruženja i kompleksnog, multimedijiskog projekta u kojem su aktivno sudjelovala djeca, počelo s djelovanjem 1936. godine kada je utemeljeno istoimenno društvo, bez kojeg je nezamisliva raspravu o bajkama i novim shvaćanjima djetinjstva u međuraču.

Bajke duduše nisu bile jedini, često čak ni dominantni žanr redovitih tjednih radio emisija, periodičnih kazališnih i javnih predstava *Dječjeg carstva*, pa čak ni njegova glasila – lista *Pričalo* (1936. – 1941.). No, one su ipak bile najprepoznatljiviji žanr cijelog projekta. Primjerice, upravo je *Crvenkapica* (1938) bila prva kazališna predstava *Dječjeg carstva* s djecom (članovima *Dječjeg carstva*) kao izvođačima. Sljedećih godina *Dječje carstvo* je u istom dječjem aranžmanu postavilo *Ivicu i Maricu, Pepeljugu, Mačku u čizmama, Snjeguljicu*. Osim toga, patuljci, vile, kraljevi i dr. bili su stalni likovi u svim predstavama i priredbama *Dječjeg carstva*. Sudeći prema iscrpnom dnevniku aktivnosti *Dječjeg carstva*, u kojem je zabilježen i sadržaj Strozzijevih radijskih emisija *Sat Cara Pričala*, bajke i reference na bajke bile su njihovo stalno mjesto.¹¹ Bajke (za djecu, ali i one djece autora) su se objavljivale i u *Pričalu*, glasili *Dječjeg carstva*, premda se radilo o publikaciji koja je imala primarno informativnu, organizacijsku, a ne književnu ili zabavnu funkciju. Konačno, sam ustroj *Dječjeg carstva* simulirao je društvenu hijerarhiju bajki. *Dječje carstvo* imalo je, naime, svojeg Cara Pričala (Tito Strozzi), Velikog vezira (Mladen Širola) i brojne

¹¹ Mladen Širola, pisac i redatelj, voditelj *Dječjeg carstva* godinama je pisao dnevnik u kojem je uz izreske iz novina bilježio i ključne aktivnosti *Dječjeg carstva*. Dnevnik koji je bio iscrpan izvor i za ovaj rad čuva se u Arhivu Zavoda za književnost i teatrologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

podanike (djecu).

Uzmu li se u obzir, dakle, brojne poveznice između bajki i *Dječjeg carstva* ne čudi da se uspjeh tog projekta u tadašnjim dnevnim novinama interpretirao kao potvrda teze da su djeca predodređena za bajke (usp. Bogner-Šaban, 1994: 140). Njegovi utemeljitelji i voditelji uključili su se čak, posve razumljivo, i u raspravu o bajkama, zagovaraajući, dakako, primjerenost tog žanra djeci (Širola prema Bogner-Šaban, 1994: 129).

Bajkoviti svijet *Dječjeg carstva* naizgled je snažno promicao, bolje rečeno, gradio sliku djece kao aktivnih subjekata. Iako je, recimo, kako to ističe Antonija Bogner-Šaban (1994: 117–187), radijska emisija *Sat Cara Pričala* (1935. – 1941.) isprva funkcionalala kao emisija za djecu u produkciji i izvedbi odraslih,¹² djeca su već nakon 1936. godine, kada je, kao što je već spomenuto, pokrenut časopis *Pričalo* i službeno osnovano društvo *Dječje carstvo*, oblikovala većinu programa i sadržaja emisije. Recitacije, pjesme, predstave i nastupi općenito dominirali su tom radijskom emisijom, dok su dječji prilozi (pisma, pjesme i priče) dominirali časopisom. Osim toga, usporedno s preobrazbom radijske emisije iz emisije za djecu u dječju emisiju, odvijala se i preobrazba *Dječjeg carstva* iz udruženja za djecu, koje je uključivalo i djecu, u udruženje djece s vlastitim repertoarom, ustvari konačnim proizvodom rada različitih sekcija *Dječjeg carstva* (glumačke, plesne, muzičke i dr.).

Shvaćanje djece kao aktivnih subjekata iščitava se i iz službenih dokumenata *Dječjeg carstva*. Misija *Dječjeg carstva* bila je *voditi i pripremiti djecu za samostalan rad u zajednici, poticati ih na kreativnost i na razumijevanje sebe kao da su odrasli*.¹³ Drugim riječima, *Dječje carstvo* inzistiralo je na umjetničkoj i kreativnoj ulozi djece, na isti način na koji su zagovornici bajki inzistirali na njihovoj intelektualnoj i društvenoj ulozi. S druge strane, projekt *Dječjeg carstva* podrazumijevao je, poput petparačkih nizova, shvaćanje djece kao potrošača. Kako su to mnogi suvremenici isticali,¹⁴ sudjelovanje u tom projektu zahtijevalo je i financijske izdatke. Svaki član *Dječjeg carstva* bio je, recimo, obavezan platiti godišnju članarinu koja je obuhvaćala preplatu na časopis i (besplatne i/ili sružene) karte za kazališne, kino ili javne predstave. Osim ove opće članarine koja je bila preduvjet za praćenje aktivnosti *Dječjeg carstva*, dio članova *Dječjeg carstva* plaćao je i članarinu za pojedinačne sekcije i tečajeve na kojima su se regрутirali izvođači za programe *Dječjeg carstva*. Premda je *Dječje carstvo*,¹⁵ težilo uključenju djece različitoga socioekonomskog statusa, sjedište (Zagreb), modalitet financiranja (članarine i karte) i središnji mediji (radio i kazalište) tog udruženja podrazumijevali su isključenje radničke i seoske djece.¹⁶ Sasvim sažeto, djeca su za aktivno sudjelovanje u *Dječjem carstvu* trebala, parafrasirat ću *Vlastitu sobu* Virginie

¹² *Sat Cara Pričala* nije bila prva radijska emisija za djecu Radio Zagreba. Grimmove i Andersenove bajke, kao i odlomci iz *Pčelice Maje* emitirali su se već u prvim danima te radio postaje u svibnju 1926. godine (Vončina, 1995: 57).

¹³ *Nacrt rada, pravila i dužnosti članova Dječjeg carstva*, Arhiv Zavoda za književnost i teatrologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

¹⁴ Usp. novinske izreske u Širolinom „dnevniku“ *Dječjeg carstva* koji je pohranjen u Arhivu Zavoda za književnost i teatrologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

¹⁵ Vidi prethodnu bilješku.

¹⁶ Prema Nikoli Vončini (1986: 183), neposredno prije Drugog svjetskog rata radio je još uvijek bio primarno medij rezerviran za pripadnike gradske srednje klase. Kako to pokazuju statistički podaci koje prenosi Vončina 1940. godine među preplatnicima Radio Zagreba bilo je tek 600 seljaka i oko 30 000 činovnika, obrtnika i dr. Preplata je podrazumijevala, dakako, i posjedovanje prijemnika. Radnička je publika tih godina bila još toliko zanemariva da se nije smatrala relevantnom za statističku obradu.

Woolf (2003), više od vlastite bajke (makar i petparačke). Kao što su 500 funti godišnje i vlastita soba s ključem, prema Woolf, bili preduvjet za žensko pisanje 1928. godine, tako su džeparac, radio prijamnik, slobodno vrijeme i roditeljska potpora – sve odreda nedostizno većini radničke djece – bili preduvjet za sudjelovanje u projektu koji je desetljeće kasnije na drugom kraju Europe stremio tome da svoj zainteresiranoj djeci omogući da se umjetnički i kreativno izražavaju.¹⁷ Time se i koncepcija djetinjstva vezana uz *Dječje carstvo* pokazala u svojem hibridnom izdanju.

Bajke i djeca u međuraću

Ovaj kratki pregled međuratne hrvatske produkcije i recepcije bajki usredotočio se na njima pripadna shvaćanja djece. Producija petparačkih nizova bajki podrazumijevala je, prema iznesenoj argumentaciji, shvaćanje djece kao autonomnih potrošača i, iz nakladničke perspektive, ekonomski aktivnih subjekata. S druge strane, u raspravama o bajkama kao žanru dječje književnosti djeca su se definirala i kao društveno i intelektualno aktivni subjekti. Konačno, bajke koje su djeca sama pisala ili izvodila u okviru *Dječjeg carstva* ustanovljavale su i promicale shvaćanje djece kao ekonomski relevantnih i kulturno aktivnih subjekata, tj. kao ujedno proizvođača i potrošača, potvrđujući da je hibridnost uz klasu i dob bila ključna odrednica u međuraću inauguiranih, a do danas u različitim sferama djelatnih koncepcija djetinjstva.

Literatura

- Batinić, Štefka (2004) *Zabava i pouka dobroj djeci i mlađeži: hrvatski časopisi za djecu i mlađež od 1864. do 1945.* Zagreb: Hrvatski školski muzej.
- Batinić, Štefka i Berislav Majhut (2001) *Od slikovnjaka do Vragobe: hrvatske slikovnice do 1945.* Zagreb: Hrvatski školski muzej.
- Baugut, Josip (1938) „Kakovu literaturu želi omladina“. *Napredak* 79.6: 276–278.
- Bogner-Šaban, Antonija (1994) *Tragom lutke i Pričala: povijest međuratnog lutkarstva u Splitu, Sušaku, Osijeku i Dječje carstvo.* Zagreb: AGM.
- Božičević, Mato (1937) „O dječjoj knjizi (odgovor na anketu “Savremene škole”)“ *Savremena škola: časopis za pedagogiju* 11.5–6: 125–128.
- Brkić, Lujo (1937) „Odgovor na anketu o dječjoj književnosti“ *Savremena škola: časopis za pedagogiju* 11.3–4: 70–75.
- Buckingham, David (1993) *Children Talking Television: The Making of Television Literacy.* London: Falmer.
- Corsaro, William (1988) „Peer Culture in Preschool“. *Theory into Practice* 27.1: 19–24.
- Crnković, Milan (1978) *Hrvatska dječja književnost do kraja XIX stoljeća.* Zagreb: Školska knjiga.

¹⁷ Seljačka djeca bila su pak iz projekta isključena prema istoj osnovi, ali ponajprije i s obzirom na mjesto svojeg prebivališta.

- Crnković, Milan i Dubravka Težak (2002) *Povijest hrvatske dječje književnosti: od početaka do 1955. godine.* Zagreb: Znanje.
- Cunningham, Hugh (1995) *Children and Childhood in the Western Society since 1500.* London i New York: Longman.
- Cvrtila, Josip (1937) „Priča i dijete“. *Dom i škola: mjesecačnik za propagandu zajednice doma i škole* 6.9: 107–109.
- Dürr, Oskar (1911) „Pjesma i priča u životu djeteta“. *Napredak* 52.5: 193–245.
- Eder, Donna i William Corsaro (1999) „Ethnographic Studies of Children and Youth“. *Journal of Contemporary Ethnography* 28.5: 520–532.
- Filipović, Ivan (1850) *Mali tobolac: za dobru i pomnjuvu mlađež naroda srbsko-ilirskoga. I.* Zagreb: Franjo Župan.
- Hameršak, Marijana (2011) *Pričalice: o povijesti djetinjstva i bajke.* Zagreb: Algoritam.
- Hardman, Charlotte 2001 (1973) “Can There be an Anthropology of Children?” *Childhood: A Journal of Global Child Research* 8.4: 501–517.
- Heywood, Colin (2001) *A History of Childhood: Children and Childhood in the West from Medieval to Modern Times.* Oxford: Polity Press
- Jahoda, Gustav (2002) “Culture, Biology and Development across History” u: Between Culture and Biology: Perspectives on Ontogenetic Development. ur. Heidi Keller, Ype H. Poortinga i Alex Schölmerich. Cambridge: Cambridge University Press, 13–29.
- James, Alison i Alan Prout, ur. (1990) *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Studies of Childhood.* London, New York i Philadelphia: The Falmer Press.
- Jenks, Chris (1996) *Childhood.* London i New York: Routledge.
- Klaiber, Julius (Buzina, Konrad) (1884) „Priča i djetinja duša“. *Napredak: časopis za učitelje, uzgojitelje i sve prijatelje mlađeži* 25.22: 341–346.
- Kolar-Dimitrijević, Mira (1973) *Radni slojevi Zagreba od 1918. do 1931.* Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske.
- Kozarčanin, Ivo (1936) „Pregled omladinske književnosti“. *Savremena škola: časopis za pedagogiju* 10.1–2: 1: 36–43.
- Krajačić, Ljudevit (1933) „O omladinskoj književnosti: razgovor s g. Ljudevitom Krajačićem“. *15 dana: kronika naše kulture* 3.9: 129–131.
- Kranjčević, Stjepan (1933) „Izbor omladinske lektire“. *15 dana: kronika naše kulture* 3. 20: 305–306.
- Kranjčević, Stjepan (1938) „Nova i stara omladinska književnost“. *Književnik: hrvatski književni mjesecačnik* 11.10: 511–516.
- Lovrak, Mato (1932) „Bajke“. *Narodna prosveta: organ Učiteljskog udruženja* 14.40: 2.
- Lovrak, Mato (1933) „Koje knjige vole naša djeca? Razgovor s književnikom Matom Lovrakom“. *15 dana: kronika naše kulture* 3.11: 161–162.

- Lovrak, Mato (1934) „Literatura za djecu i savremena pedagogija“. *Učitelj: pedagoški časopis za stručno usavršavanje učitelja i školski život* 14.4: 270–275.
- Lovrak, Mato (1938) “Kakvu literaturu želi omladina“. *Napredak* 79.10: 465–468.
- Majhut, Berislav (2005) *Pustolov, siroče i dječja družba: hrvatski dječji roman do 1945*. Zagreb: FF Press.
- Majhut, Berislav (2008) „Periodizacija hrvatske dječje književnosti i književnosti za mladež od 1919“, *Kolo* 18.3–4: 180–212.
- Majhut, Berislav i Franić Dina (2009) „Kuglijev nakladnički niz *Pripovijesti đeda Nike*“ u: *Biobibliographica* 3. ur. Trpimir Macan. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 129–162.
- Martić, Andelka (1997). “Autobiografija” u: Autobiografije hrvatskih pisaca. ur. Vinko Brešić. Zagreb: AGM, 1301–1312.
- Maynes, Jo Mary (2008) „Age as a Category of Historical Analysis: History, Agency, and Narratives of Childhood“. *The Journal of the History and Youth* 1.1: 114–124.
- Medanić, Lav (1934) „Dječja književnost nalazi se na raskršcu...“ *Obzor* 75.84: 4; 75.85: 4; 75.87: 4; 75.88: 4.
- Peroš, Vilim (1937) „Uz anketu o dječjoj književnosti“. *Savremena škola: časopis za pedagogiju* 11.9–10: 237–251.
- Popović, Cvetko (1935) „Vaspitni značaj bajke“. *Učitelj: pedagoški časopis za stručno usavršavanje učitelja i školski život* 14.7: 497–503.
- Rudd, David (2005) „How Children’s Literature Exist?“ u: *Understanding Children’s Literature: Key Essays from the Second Edition of International Companion Encyclopedia of Children’s Literature*. ur. Peter Hunt. London i New York: Routledge, 15–29.
- Ryan, Patrick (2008) „How New is the ‘New’ Social Study of Childhood? The Myth of Paradigm Shift“. *Journal of Interdisciplinary History* 38.4: 553–576.
- s. n. (1916) „Obnovljene naše školske knjige. III.“ *Napredak* 57.3: 33–39.
- s. n. „Dječje štivo“. *Preporod: hrvatska pedagoška smotra za roditelje, učitelje i sve prijatelje mlađeži* 8.8: 122–124.
- Sánchez-Eppler, Karen (2008) „Practicing for Print: The Hale Children’s Manuscript Libraries“. *The Journal of the History of Childhood and Youth* 1.2: 188–209.
- Tomić, Josip (1866) *Zornica ili zbirka čudorednih i zabavnih pripovedaka* I. Karlovac: Prettner.
- Vončina, Nikola (1986) „Prilozi za povijest radija u Hrvatskoj“ u: *Zbornik Trećeg Programa Radio Zagreba*. Vol. 13. Zagreb: Radio Zagreb .
- Vončina, Nikola (1995) „Hrvatski književnici i Zagrebački radio (1926 – 1941)“. *Republika* 51.7–8: 56–64.
- Vranić, Antun (Vranich, Anton) (1796) „Predgovor“ u: *Mlaissi Robinzon: iliti jedna kruto povolyna, y hasznovita pripovezt za detcuzu*. I. Joachim H. Campe. Zagreb: Novoselska slovotizka, 1–6.

- Vučica, Dalibor (1933) „Erich Kästner: o omladinskoj književnosti“. *15 dana: kronika naše kultura* 3.20: 307–308.
- Woolf, Virginia (2003) *Vlastita soba*. Zagreb: Centar za ženske studije. Prevela Iva Grgić.

Summary

ANTHROPOLOGY, ECONOMY AND THE CHILDREN’S EMPIRE – PRODUCTION AND RECEPTION OF FAIRY TALES DURING THE INTERWAR PERIOD

The interest in children as agents (active subjects) was the landmark of the self-proclaimed new paradigm of the late twentieth century sociologies and anthropologies of childhood (cf. Buckingham 1993, Corsaro 1988, James and Prout, 1990 etc.). In the first decade of the twenty-first century, this perspective extended into other fields, notably children’s literature studies and history of childhood (e.g. Maynes, 2008; Rudd, 2005; Sánchez-Eppler, 2008). Following this epistemological tendency, the article discusses the production and distribution of fairy tales in Croatia between the First and the Second World War.

On the one hand, the article focuses on the penny literature for children that flourished in the Croatia in the interwar period. On the other hand, it focuses on the debates about fairy tales raised in the 1930s. Finally, it discusses the multimedia (radio, theatre, magazine) project for children called *The Children’s Kingdom* (*Dječje carstvo*), also made in the 1930s. All of these practices, the penny literature for children, children’s literature criticism and *The Children’s Kingdom* preferred fairy tales, and, at the time, extensively employed new concepts of children as active participants in the publishing industry. Penny fairy tales employed the concept of children as consumers i. e. economical agents. On the other hand, promoters of fairy tales insisted on the concept of children as active and intellectually autonomous subjects, while *The Children’s Empire* employed the concept of children as participants (fans, actors and actress) i. e. consumers and cultural agents.

Keywords: children’s literature and theatre, history, fairy tales